

Σπουδές στο γαλανόμαυρο

φασίστες και παρακρατικοί στην κοιτίδα της δημοκρατίας

Ξανά στην ιστορία της ιστορίας: Αναζητώντας την ιστορία του ΕΑΜ ΕΛΑΣ

Η ιστορία της δεκαετίας του '40 πρωτογράφηκε σαν μια ιστορία που ακολουθεί τα άτομα και ειδικά τους ηγέτες. Το υποτιθέμενο σύμπλεγμα κατωτερότητας του δηλωσία Θανάση Κλάρα (ή αντίστροφα, η άτεγκτη εμφυλιοπολεμική επαναστατικότητα και η στρατιωτική του ιδιοφυΐα), ακόμη και η πιθανολογούμενη σεξουαλική του ανικανότητα, φτάνουν να επηρεάζουν την ίδια την ιστορία της ταξικής πάλης, εξίσου καθοριστικά με την μαρξιστική αγραμματοσύνη του Γιώργου Σιάντου, την αποτρόπαιη προσωπικότητα του Γιάννη Ιωαννίδη και πάει λέγοντας.¹

Ο κυριότερος παραγωγός αυτού του είδους της ιστορίας ήταν το ΚΚΕ, πράγμα όπως και να το κάνουμε λογικό. Γιατί οι συζητήσεις που ακολούθησαν την τεράστια ήττα ήταν -και δεν θα μπορούσαν να μην είναι- συζητήσεις απόδοσης ατομικών ευθυνών. Κατά συνέπεια, ολόκληρη η ιστορία της δεκαετίας του '40 πρωτογράφηκε από τους αλληλοσπαρασσόμενους κουκουέδες, όχι σαν κοινωνική - ταξική ιστορία, αλλά σαν ιστορία ατόμων· ατόμων ανίκανων που έκαναν «λάθη» (αγαπημένη λέξη των σταλινικών του ΚΚΕ), ατόμων ηρωικών που αγωνίστηκαν, ατόμων ξεπουλημένων που πρόδωσαν, ατόμων ικανών που δεν εισακούστηκαν και παραμερίστηκαν.

Τι ήταν και τι ήθελαν το ΕΑΜ και ο ΕΛΑΣ (έλα ντε!) Μέρος Α'

Ένα από τα πρώτα προϊόντα αυτού του είδους της ιστορίας ήταν το βιβλίο του Θανάση Χατζή, γενικού γραμματέα της Κ.Ε. του ΕΑΜ έως το 1944. Το βιβλίο του Χατζή είχε τίτλο *Η Νικηφόρα Επανάσταση που Χάθηκε* και δημοσιεύθηκε το 1961.² Αυτός ο οξύμωρος τίτλος αποδεικνύεται σήμερα εξαιρετικά επιτυχημένος. Όχι γιατί απηκούσε την «ιστορική πραγματικότητα» της δεκαετίας του '40, αλλά γιατί, προφανώς άθελά του, απηκούσε την οξύμωρη ιστορική αφήγηση που ήδη είχε υιοθετηθεί από τη βάση της αριστεράς στην Ελλάδα το 1961. Νικήσαμε, αλλά -κάτι οι προδότες, κάτι οι ανίκανοι, κάτι οι ξενόδουλοι- χάσαμε. Ήταν μια αφήγηση εναρμονισμένη με τις υπόλοιπες αφηγήσεις του ελληνισμού: την προδοσία των Θερμοπυλών, την προδοσία της Μικράς Ασίας, την προδοσία της Κύπρου και τελικά την προδοσία του μνημονίου όπως εντοπίστηκε από το κίνημα των Αγανακτισμένων από το 2010 και μετά.

Η ιστορία της δεκαετίας του '40 πρωτογράφηκε σαν μια ιστορία ατόμων και αυτοδικαίωσης, συνεπώς η μάχη για την πατρότητα του ελληνικού αντάρτικου υπήρξε σκληρότατη. Ποιος το σκέφτηκε; Ποιος το έκανε να δουλέψει; Ποιος ήταν «σωστός» και ποιος έκανε «λάθη»; Ποιος τελικά δικαιώνεται από την ιστορία; Αυτή η μάχη αυτοδικαίωσης εκφράζεται περίπου στο σύνολο της πρώιμης βιβλιογραφίας γύρω από τη γέννηση και την άνθηση του ΕΑΜ ΕΛΑΣ. Μία χαρακτηριστική θέση είναι εκείνη που εκφράζεται στο βιβλίο του Dominiques Eudes, *Οι Καπετάνιοι*. Σύμφωνα με τον Eudes, η αρτηριοσκληρωτική ηγεσία του ΚΚΕ κάθε άλλο παρά επιθυμούσε τη δημιουργία ένοπλου αντάρτικου, γρήγορα όμως αναγκάστηκε να συρθεί πίσω από το «αυθόρμητο ξεκίνημα» των πρώτων καπετάνιων. Τελικά ολόκληρη η πορεία της «Εθνικής Αντίστασης» καθορίστηκε από αυτή τη διχοτομία μεταξύ καπετάνιων και κομμουνιστικής γραφειοκρατίας. ή αν θέλετε μεταξύ πόλης και υπαίθρου. Στην αφήγηση του Eudes, ο Άρης Βελουχιώτης και γενικότερα οι καπετάνιοι/ύπαιθρος έχουν τον ρόλο του «καλού» που θέλει να κάνει την επανάσταση, τελικά όμως χάνει από τον «κακό», δηλαδή τους γραφειοκράτες/σταλινικούς που, εδώ που τα λέμε, δεν ξέρουν και ακριβώς τι διάολο θέλουν. Αν δεν το καταλάβατε ακόμη, στο βιβλίο του Eudes βρίσκουμε την πρώτη πλήρη καταγραφή της σημερινής κυρίαρχης γνώμης της ελληνικής αντεξουσίας για τα γεγονότα της δεκαετίας του '40, οπότε όποιος δεν το έχει διαβάσει, να το διαβάσει άμεσα.³

Από την άλλη, σύμφωνα με τα λεγόμενα των ίδιων των ανθρώπων που αποτελούσαν την «αρτηριοσκληρωτική ηγεσία», τα πράγματα είναι ακριβώς ανάποδα. Ετούτοι εδώ μας λένε ότι η ηγεσία του ΚΚΕ βγήκε από τις φυλακές του μεταξικού καθεστώτος πανέτοιμη για ένοπλο εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα, ανέλυσε σωστά την κατάσταση με τα σωστά εργαλεία του μαρξισμού/λενινισμού/σταλινισμού και έστειλε στο βουνό τα σωστά στελέχη, που αν κάτι φορές αποδεικνύονταν όχι και τόσο σωστά, διορθώνονταν με την παρέμβαση της ηγεσίας. Και συνεχίζουν χωρίζοντας την ηγεσία του ΚΚΕ σε καλούς και κακούς, σε προδότες και πατριώτες, πιο σπάνια σε κομμουνιστές και ρεφορμιστές. Έπειτα, όπως αναμένεται, όλοι αυτοί μαζί χορεύουν τον χορό της κατόπιν εορτής αυτοδικαίωσης.⁴

Αυτή η πρώτη μάχη γύρω από τη δεκαετία του '40 είναι που παράγγαγε τις τρέχουσες αντιλήψεις για την δημιουργία του ΕΑΜ - ΕΛΑΣ. Ήταν μια αφήγηση στερεότυπα επική και πατριωτική. Και μπορεί οι συγκεκριμένοι αυτοουργοί και η συνεισφορά τους να διέφεραν ανάλογα με αυτόν που έγραφε, υπήρ-

χαν όμως άλλες σταθερές. Η αποσιώπηση των υλικών συνθηκών και η αποφυγή κάθε υποψίας ταξικής προσέγγισης χαρακτήρισε εκείνες τις πρώτες αφηγήσεις γιατί οι πτημένοι αριστεροί ήταν ακριβώς αυτό: πλήρως πτημένοι, τα απομεινάρια μιας τεράστιας ταξικής ήττας. Συνεπώς έπρεπε να δικαιολογηθούν προς χίλιες μεριές και ο πιο σίγουρος τρόπος για τέτοιες δουλειές είναι η αγιοποίηση με την θρησκευτική έννοια: ο δίκως υλικά συμφέροντα οσιομάρτυρας είναι εξ ορισμού δικαιολογημένος.

Η διαμάχη καπετανόφιλων και κομματόφιλων έφυγε από το προσκήνιο από το 1980 και μετά, με την εμφάνιση της επιστημονικής ιστορίας. Εδώ πια τα διακυβεύματα είχαν αλλάξει θεαματικά και ο στόχος ήταν, όχι η επίλυση του οξύμωρου ερωτήματος «γιατί χάσαμε αφού νικήσαμε», αλλά η ιδεολογική κυριαρχία στο νέο κοινωνικό και ιστορικό περιβάλλον της μεταπολίτευσης. Η επιστημονική ιστορία της δεκαετίας του '80 παράχθηκε εν πολλοίς από τα παιδιά των προηγούμενων αριστερών που τώρα πια είχαν κυριαρχήσει στα ανθρωπιστικά τμήματα των πανεπιστημίων, συνεπώς είχαν αποκτήσει την πολυτέλεια να κρίνουν τους πατεράδες τους και να τους βγάζουν αφελείς και αντιεπιστημονικούς. Η καούρα των νέων αριστερών ιστορικών της δεκαετίας του '80 ήταν η κατασκευή του αντιστασιακού λαού - έθνους, εγχείρημα που αναλύεται στην ανάδειξη του ενιαίου εθνικού - πατριωτικού χαρακτήρα της «Εθνικής Αντίστασης», στην διάλυση κάθε υποψίας ταξικότητας, στην θυματοποίηση της αριστεράς, στην αποσιώπηση του εμφυλίου πολέμου της Κατοχής και τελικά στη δημιουργία τριών μεγάλων ιστορικών τομών το 1941, το 1946 και το 1949.⁵

Οι νέοι αριστεροί ιστορικοί των '80ς αντιμετώπιζαν τη «λαθολογία» των προγόνων τους με απύθμενη συγκατάβαση· αυτό όμως δεν σημαίνει ότι δεν δούλευαν και αυτοί τη δική τους ειδική μορφή λαθολογίας. Ακριβώς λόγω των ειδικών ιστορικών συνθηκών εντός των οποίων παραγόταν, η αριστερή ιστοριογραφία των '80ς και των '90ς δεν αναζητούσε πια τα «λάθη» γύρω από την «επανάσταση» και την «αποτυχία» της, αλλά τα «λάθη» που οδήγησαν πρώτα στην αποτυχία της σύστασης της εθνικής ενότητας και έπειτα στο κατακλυσμιαίο στον εμφύλιο πόλεμο της περιόδου 1946 - 49, ο οποίος προφανώς θα μπορούσε να έχει αποφευχθεί, μόνο που έγιναν λάθη.⁶ Τα ερωτήματα περί της σύστασης του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ πέρασαν σε δεύτερη μοίρα. Ακριβέστερα, είχαν ήδη απαντηθεί ικανοποιητικά για τους σκοπούς των αριστερών ιστορικών από τους πατεράδες τους: η επική ιστορία ηρωισμού, πατριωτισμού και αντίστασης που εκτυλίχθηκε από το 1942 μέχρι το 1944 και γράφτηκε από το 1960 και μετά, ανήκε στο σύνολο του ελληνικού λαού, είχε αποκλειστικό κίνητρο τον πατριωτισμό και το φιλότιμο, οπότε δεν εξαφανίστηκε. Αντιθέτως έγινε το αδιαμφισβήτητο φόντο κάθε ιστορικής αφήγησης και η κοινώς παραδεκτή γνώμη για την ιστορία των αρχών της κατοχής.⁷

Το τελευταίο στάδιο της κατοχικής ιστοριογραφίας εξελίσσεται από το 2000 και μετά. Οι Έλληνες ακροδεξιόι αναθεωρητές, άνθρωποι με συνείδηση της πολιτικής λειτουργίας της ιστορίας, δεν αναζητούν «λάθη», όπως δεν αναζητούν και αίτια. Σκοπός τους είναι να αποδείξουν ότι τα ιστορικά θεμέλια της μεταπολίτευσης ήταν σαθρότατα (κλέβουν από εκκλησία), να στήσουν μια δεξιά αφήγηση της ιστορίας του ελληνικού κράτους, να κανονίσουν ώστε αυτή η αφήγηση να ηγεμονεύσει ιδεολογικά στα ελληνικά πανεπιστήμια, στα σχολικά βιβλία και στα τηλεοπτικά ντοκιμαντέρ ενώ ταυτόχρονα εισπράττουν τις προβλεπόμενες χρηματοδοτήσεις· δικαίως, αφού στην πορεία θα μας έχουν πείσει όλους ότι καλά κάνουν και μας δέρνουν οι μπάτσοι.

Στην ειδική περίπτωση της κατοχής, οι ακροδεξιόι αναθεωρητές προσπαθούν να ξαναγράψουν την ιστορία σαν μια ιστορία βίαιης σύγκρουσης των άκρων της οποίας την αποκλειστική ευθύνη είχε η αριστερά. Τα ζητήματα που τους απασχολούν είναι επιλεγμένα σύμφωνα με τους σκοπούς τους: η ανάδειξη και δικαιολόγηση του δωσιλογισμού, η ακριβής μέτρηση της κατοχικής βίας, η μετατροπή της αριστεράς από θύμα σε θύτη, η αποσυσχέτιση της κατοχικής εξέγερσης από κάθε κοινωνική βάση και η ανάδειξη της ως αποκλειστικό προϊόν της μανίας του ΚΚΕ να καταλάβει βίαια την εξουσία. Είναι ακριβώς γι' αυτό που, μέχρι στιγμής, οι ακροδεξιόι αναθεωρητές αποφεύγουν την ιστορία των ετών 1941 - 42 όπως ο διάολος το λιβάνι. Γιατί είναι από αυτή τη σύντομη περίοδο που η γενικευμένη εξέγερση του 1943 - 44 αναδεικνύεται, όχι σαν ιδέα του ΚΚΕ ή του Άρη Βελουχιώτη, αλλά ως ένα συγκλονιστικό γεγονός η βάση του οποίου δεν ήταν ιδεολογική, αλλά απολύτως υλική και ταξική.

Αυτή είναι η μεγάλη δουλειά που προσπαθούμε να φέρουμε βόλτα με τις μικρές μας δυνάμεις τώρα τελευταία.

2. Ήρωες σ' άπαρτα βουνά: Το ορεινό μονοπώλιο της βίας και Ο ΕΛΑΣ

Στα δύο προηγούμενα τεύχη είδαμε ότι η ελληνική ύπαιθρος, από τη μια παρήγαγε ένα σημαντικό κομμάτι του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος και από την άλλη είχε την δική της ταξική διάρθρωση. Ότι το Καλοκαίρι του 1941 το ελληνικό κράτος έπαψε να υπάρχει στην ελληνική επαρχία. Ότι η εξαφάνιση του κράτους οδήγησε για πρώτη φορά στη συσσώρευση του παραγόμενου στην επαρχία πλούτου, όχι στις ελληνικές τράπεζες με τη μορφή του χρήματος, αλλά κατά τόπους με τη μορφή του σιταριού. Ότι αυτός ο πλούτος δεν ήταν ομοιόμορφα κατανεμημένος, αλλά ανήκε στα ανώτερα στρώματα της ταξικά διαρθρωμένης κοινωνίας της υπαίθρου. Ότι για τη φύλαξη αυτού του πλούτου, μέσα στον Χειμώνα του 1941 συστάθηκαν ένοπλες πολιτοφυλακές ανά χωριό και ανά σπίτι. Και ότι παράλληλα με αυτές τις επιτροπές φύλαξης, στα βουνά εμφανίστηκαν ένοπλες ομάδες ληστών φτιαγμένες από ανθρώπους που δεν είχαν και πολλά πράγματα να φυλάξουν στο σπίτι τους.

Εν τω μεταξύ, η ιδέα του ένοπλου αντάρτικου ήταν πολύ πιο προφανής απ' όσο μας φαίνεται σήμερα. Τα νότια Βαλκάνια διαθέτουν οξύτατο ανάγλυφο, συνεπώς η όποια κρατική εξουσία αντιμετώπιζε προβλήματα να επιβληθεί στα βουνά από σύστασης του ελληνικού κράτους. Τα όπλα σε αυτές τις ορεινές περιοχές περίσσευαν από παράδοση, και ακόμη περισσότερο λόγω της άτακτης διάλυσης του ελληνικού στρατού τον Απρίλη του 1941. Η ίδια η κατοχή και η διάλυση του κράτους δημιουργούσαν ακραίες εντάσεις και ανθρώπους που δεν είχαν άλλη επιλογή επιβίωσης από το «να βγουν στο κλαρί», όπως πήγαινε η παλιά έκφραση που χρησιμοποιούνταν για τους ληστές των νοτιοβαλκανικών βουνών. Κατά συνέπεια, για να δημιουργηθούν οι πρώτες ένοπλες αντάρτικες ομάδες δεν χρειάστηκε να περάσει ούτε μήνας από την είσοδο των Γερμανών στην Αθήνα· δημιουργήθηκαν στην Κρήτη τον Μάιο του 1941, από ανθρώπους που είχαν πολεμήσει στη μάχη της Κρήτης, είχαν πτηθεί και δεν είχαν την πολυτέλεια να αφήσουν τα όπλα. Οι επόμενες ένοπλες αντάρτικες ομάδες είχαν έδρα την Νιγρίτα και το Κιλκίς και δημιουργήθηκαν ήδη τον Ιούνιο του 1941. Τον Σεπτέμβριο του 1941 η πόλη της Δράμας προχώρησε σε γενικευμένη ένοπλη εξέγερση ενάντια στη βουλγαρική κατοχή.⁸

Η ιδέα του ένοπλου αντάρτικου, ως άνοδος κάποιων δεκάδων ενόπλων στο βουνό, ήταν λοιπόν προφανής και κατ' αρχήν τεχνικά εφικτή ήδη από τις πρώτες μέρες της Κατοχής. Σε βάθος χρόνου όμως αποδείχθηκε εντελώς ανέφικτη. Οι αντάρτικες ομάδες της Νιγρίτας και του Κιλκίς διαλύθηκαν γρήγορα το Φθινόπωρο του 1941. Κάθε δράση τους προκαλούσε σκληρά γερμανικά αντίποινα, κατά συνέπεια οι ομάδες, όχι μόνο δεν υποστηρίχθηκαν, αλλά, παρά τον γενικό πατριωτισμό, κυνηγήθηκαν «με τις αξίνες» από τους χωρικούς των περιοχών όπου δρούσαν. Η εξέγερση της Δράμας από την άλλη, πνίγηκε στο αίμα μέσα σε ελάχιστες ημέρες· μόνο οι εκτελεσθέντες υπολογίζονται σε τρεις χιλιάδες. Η αποτυχία εκείνων των πρώτων προσπαθειών, ήταν τόσο τρανταχτή, που σήμερα, όταν μιλάμε για αντάρτικο, εννοούμε αποκλειστικά την ανάπτυξη των ένοπλων ομάδων που ξεκίνησε ένα χρόνο αργότερα, την Άνοιξη του 1942, με εντολή του ανασυσταθέντος ΚΚΕ της Αθήνας.

Και όμως, με την πρώτη ματιά, εκείνες οι πρώτες ομάδες ακολούθησαν πανομοιότυπη μεθοδολογία με εκείνη του 1942. Ελάχιστοι ένοπλοι ξεκινούν, ανεβαίνουν στα βουνά, λένε διάφορα πατριωτικά, πολεμούν τους κατακτητές και ο λαός τους ακολουθεί συγκινημένος. Προφανώς κάτι πήγε στραβά το Καλοκαίρι του 1941, ενώ αντιθέτως κάτι λειτούργησε υποδειγματικά το Καλοκαίρι του 1942.

α. Ο φαύλος κύκλος του πρώιμου αντάρτικου

Η σύσταση ένοπλων αντάρτικων ομάδων στη Στερεά Ελλάδα και τη Θεσσαλία έλαβε χώρα συντονισμένα και με την έγκριση του ΚΚΕ από τον Μάιο έως τον Ιούλιο του 1942. Στην περίπτωση της Στερεάς Ελλάδας, που είναι και η γνωστότερη, οι ομάδες που βγήκαν στο βουνό ήταν δύο. Η πρώτη ομάδα είχε πεδίο δράσης την περιοχή της Δυτικής Φθιώτιδας και αρχηγούς τον Θανάση Κλάρα, μεσοπολεμικό στέλεχος του ΚΚΕ που σύντομα πήρε το ψευδώνυμο Άρης Βελουχιώτης και τον Νίκο Λέβα, επίσης στέλεχος του ΚΚΕ που σκοτώθηκε ελάχιστες εβδομάδες μετά σε σύγκρουση με χωροφύλακες. Τα ακριβή πεπραγμένα αυτής της ομάδας τους πρώτους μήνες της δράσης της είναι ελάχιστα γνωστά.

Η δεύτερη ομάδα είχε πεδίο δράσης την περιοχή μεταξύ Παρνασσού και Γκιώνας και αρχηγούς τα τοπικά στελέχη του ΚΚΕ Γιώργο Χουλιάρα (Περικλή),

Λουκά Καθούλη (Αριστείδη) και Γιάννη Αλεξάνδρου (Διαμαντή). Μαζί τους είχε βγει στο βουνό και ο Δημήτρης Δημητρίου (Νικηφόρος), «ο πρώτος αξιωματικός του ελληνικού στρατού που βγήκε στο αντάρτικο». Τα πεπραγμένα αυτής της δεύτερης ομάδας είναι πολύ περισσότερο γνωστά γιατί ο Περικλής και ο Νικηφόρος επέζησαν των γεγονότων και έγραψαν και οι δύο τεράστια βιβλία όπου περιγράφουν λεπτομερώς τους πρώτους μήνες τους στο βουνό.⁹

Αν λοιπόν πιστέψουμε αυτά τα βιβλία (και δεν έχουμε λόγους να μην τα πιστέψουμε), στην «8η ομάδα ανταρτών Παρνασσίδος»¹⁰ συμμετείχαν κάτι παραπάνω από δέκα άτομα. Αναμεταξύ τους βρίσκουμε στελέχη του ΚΚΕ, κάποια από τα οποία ήδη διώκονταν, όπως ο Περικλής. Επίσης μέλη της ανώτερης τάξης των τοπικών κοινωνιών, όπως ο Νικηφόρος, που όπως έχουμε δει στα προηγούμενα τεύχη ήταν γιος του προέδρου και δασκάλου της άνω Αγόριανης, αξιωματικός του ιππικού και υπεύθυνος συγκέντρωσης σιτηρών στα χωριά της Φωκίδας. Τέλος, βρίσκουμε χωρικούς αναγκασμένους να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους από τις εντάσεις της Κατοχής, όπως ο Αποστόλης Αποστολόπουλος που, μαζί με τα δυο του αδέρφια, είχαν σκοτώσει «με τις αξίνες» κάποιους Ιταλούς που προσπαθούσαν να βιάσουν την αδερφή τους.¹¹

Αυτή η ομάδα περιπλανήθηκε στα βουνά της ανατολικής Στερεάς Ελλάδας για λίγες καλοκαιρινές εβδομάδες. Προσπάθησε να έλθει σε επαφή με τους ληστές της περιοχής της («τον Αργύρη τον Βελέντζα» από την Άνω Αγόριανη, που μας απασχόλησε και σε προηγούμενα τεύχη), αλλά απέτυχε να τους επιστρατεύσει στους πατριωτικούς σκοπούς της. Εν τω μεταξύ, η τροφοδοσία («κυρίως από τις δύο Αγόριανες») δεν επαρκούσε για να σώσει τα μέλη της ομάδας από τον υποσιτισμό. Η πείνα δημιουργούσε σοβαρές εντάσεις στο εσωτερικό της ομάδας και ο αριθμός των μελών της, αντί να αυξάνεται, μειωνόταν.

Η ομάδα φυτοζωούσε κατ' αυτόν τον τρόπο για λίγες εβδομάδες και πέρασε στη δράση όταν έμαθε ότι ο φαρμακοποιός του χωριού Σουβάλα, που ήταν γνωστός συνεργάτης των Ιταλών, προσπαθούσε να προσεταιριστεί τον ληστή Βελέντζα και να μετατρέψει αυτόν και την ομάδα του σε «σώμα καταδίωξης τρομοκρατών». Η «8η ομάδα ανταρτών» εκτέλεσε νύχτα τον φαρμακοποιό και αμέσως βρέθηκε να καταδιώκεται από τους συγχωριανούς του και τους Ιταλούς, να αντιμετωπίζει οξυτάτα προβλήματα πείνας και δίψας, να είναι ανήμπορη να χτυπήσει έστω και ένα μικρό ιταλικό απόσπασμα λόγω του μικρού της μεγέθους και να συνεχίζει να αντιμετωπίζει σοβαρές εσωτερικές εντάσεις γύρω από το κατά πόσο πρέπει να ζητάει φαγητό από τους τοπικούς κτηνοτρόφους (οι κομμουνιστές της ομάδας δεν ήθελαν η μεθοδολογία τους να θυμίζει τους ληστές).

Εν ολίγοις, η «8η ομάδα» ήταν έτοιμη να διαλυθεί, αντιμετωπίζοντας τον ίδιο φαύλο κύκλο που είχαν ένα χρόνο πριν αντιμετωπίσει οι ομάδες του Κιλκίς και της Νιγρίτας: ο αριθμός τους ήταν ελάχιστος. Οπότε ελάχιστα ήταν και τα πράγματα που μπορούσαν να κάνουν. Αφού ελάχιστα ήταν εκείνα που μπορούσαν να κάνουν, ο αριθμός τους παρέμενε ελάχιστος, το ίδιο και η υποστήριξη της τοπικής κοινωνίας. Όπως και το 1941, η ιδέα της ανόδου ενόπλων στο βουνό ήταν προφανής και κατ' αρχήν τεχνικά εφικτή. Αλλά σε βάθος χρόνου αποδεικνυόταν εντελώς ανεδαφική. Προφανώς εκείνο που τους έλειπε ήταν μια μέθοδος δράσης που να ξεπερνάει τους πατριωτικούς λόγους, τις εξαγγελίες «απελευθέρωσης» και τις αναφορές στο 1821, μια μέθοδος που να συνδέεται με την πραγματική κατάσταση του κοινωνικού τους περιβάλλοντος και να απαντάει στις υλικές ανάγκες αυτού του περιβάλλοντος. Οι άνθρωποι που αποτελούσαν την «8η ομάδα» κατάλαβαν καλά αυτό το σημείο όταν συνάντησαν την ομάδα που είχε ξεκινήσει με αρχηγό τον Θανάση Κλάρα.

Η ομάδα που είχε βγει στο βουνό με αρχηγό τον Θανάση Κλάρα, ήταν εξαρχής πολύ πιο εξωστρεφής. Η πρώτη της σημαντική ενέργεια ήταν η επίθεση στο αρχοντικό του γαιοκτήμονα Μαραθέα στην περιοχή Δομοκού. Ο Μαραθέας, μέσα στον Ιούλη του 1942, αντιμετώπισε εργασιακά προβλήματα στο τσιφλίκι του. Συγκεκριμένα οι εργάτες του, που προφανώς πεινούσαν, επιτέθηκαν και λεηλάτησαν τις αποθήκες του. Ο Μαραθέας αντιμετώπισε τα προβλήματά του με προπολεμικές μεθόδους. Μιας και το ελληνικό κράτος, που προηγουμένως έκανε τις σχετικές παρεμβάσεις, δεν υπήρχε πια, ο Μαραθέας κάλεσε τους Ιταλούς να επιβάλλουν την τάξη στους εργάτες του. Οι Ιταλοί κατέφθασαν πρόθυμα και επέβαλ-

αν την εργασιακή ειρήνη εκτελώντας στην πορεία 14 χωρικούς - εργάτες του Μαραθέα από το χωριό Τσόμπα Δομοκού. Τρεις μέρες μετά την εκτέλεση των χωρικών, οι αντάρτες κατέφθασαν στο κτήμα του Μαραθέα, σκότωσαν τον Μαραθέα και τον επιστάτη του και πήραν όμηρο τον γιο του. Έπειτα κατέφυγαν στο βουνό, όπου λίγες μέρες μετά εκτέλεσαν και τον μικρό Μαραθέα.

Εκείνη η πρώτη ενέργεια της ομάδας του Θανάση Κλάρα σήμερα παρουσιάζεται ως εξαιρετική εκτροπή από τις «συνηθισμένες πρακτικές του αντάρτικου» και όντως έτσι είναι. Από μια άλλη σκοπιά ωστόσο, δεν ήταν μια ενέργεια που απέκλινε θεαματικά από όσα συνθιζόνταν προπολεμικά. Όπως έχουμε δει, οι εργασιακές διαφορές πολύ συχνά κανονίζονταν με τα όπλα καθόλη τη διάρκεια της προπολεμικής περιόδου.¹² Η απαγωγή για λύτρα εξάλλου ανήκε στις παραδόσεις της ληστείας. Διακρίνεται εδώ μια προσπάθεια προσαρμογής εκείνων των παλιών παραδόσεων στις νέες συνθήκες, μια προσπάθεια ταξικού προσανατολισμού των μεθόδων της ληστείας σε μια περίοδο όπου οι ταξικές αντιθέσεις οξύνονταν όσο δεν παίρνει άλλο. Ο Κλάρας και η ομάδα του, πιθανότατα υπολόγιζαν ότι με τέτοιες ενέργειες, που σημειωτέον λάμβαναν χώρα σε περιβάλλον ακραίας ταξικής πόλωσης, θα μπορούσαν να καταστήσουν τον εαυτό τους σημείο συγκέντρωσης των ταξικών αντιθέσεων, οπότε θα έλυναν το πρόβλημα του «φαύλου κύκλου» του αντάρτικου που τόσο ταλαιπωρούσε την συνομήλική τους «8η ομάδα» και τις παλιότερες ένοπλες ομάδες του 1941.

Οπότε δύσκολα τους καταλογίζει κανείς πολιτική αφέλεια. Και πάλι όμως, έκαναν λάθος. Όπως γρήγορα ανακάλυψαν, η επίθεση στο αρχοντικό του Μαραθέα καταγγέλθηκε ως «ταξικός πόλεμος», όχι μόνο από τους δεξιούς, αλλά ακόμη και από την κομματική ηγεσία. Ο Κλάρας καταγγέλθηκε ως «κατσαπλιάς» και «Νταβέλης» και η ομάδα του διασπάστηκε στα τρία, πιθανότατα με πρόσχημα το επεισόδιο Μαραθέα. Στην Αθήνα αμέσως ξεκίνησαν διεργασίες αντικατάστασης του Κλάρα με κάποιον περισσότερο κατάλληλο. Πράγματι, ο Βαγγέλης Παπαδάκης (Λευτεριάς) επιλέχθηκε ως νέος εκπρόσωπος του κόμματος και έφτασε στη Ρούμελη τον Νοέμβριο του 1942 με σκοπό να κινήσει διαδικασίες αντικατάστασης του Κλάρα.¹³ Αλλά ήταν πλέον αργά. Οι αντάρτες είχαν γίνει εκατοντάδες και ο Θανάσης Κλάρας είχε αφήσει μούσι και είχε μετατραπεί σε Άρη Βελουχιώτη· ο «φαύλος κύκλος» του αντάρτικου είχε λυθεί. Όχι όμως με την μέθοδο του ανοικτού ταξικού πολέμου.

β. Η πολιτική καινοτομία του Καλοκαιριού του 1942

Φαίνεται πως με κάποιο τρόπο που οι λεπτομέρειές του θα μείνουν για πάντα άγνωστες, η ομάδα του Θανάση Κλάρα έκανε σκληρή αυτοκριτική για το επεισόδιο ανοικτού ταξικού πολέμου στο κτήμα του Μαραθέα και παράλληλα ανέπτυξε και έβαλε σε εφαρμογή μια άλλη μέθοδο ένοπλης πολιτικής παρέμβασης στα βουνά της Ρούμελης. Το πώς ακριβώς ανακαλύφθηκε και εφαρμόστηκε σταδιακά αυτός ο νέος τρόπος θα μείνει επίσης άγνωστο, αλλά παρατίθεται σαν ολοκληρωμένη και στερεότυπα απερίλακτη μέθοδος στις αναμνήσεις των πρωταγωνιστών του, ήδη από το Καλοκαίρι του 1942. Σύμφωνα με τα απομνημονεύματα του Περικλή για παράδειγμα, όπου βρίσκουμε την πιο ολιγόλογη και αυστηρή περιγραφή, η ομάδα του Κλάρα, ο οποίος αυτοπαρουσιαζόταν σαν «ταγματάρχης πυροβολικού Άρης Βελουχιώτης» και φορούσε τα ανάλογα διακριτικά, έμπαινε στο χωριό παρελαύνοντας με την ελληνική σημαία μπροστά. Αμέσως χτυπούσαν την καμπάνα και ζητούσαν να δουν τον πρόεδρο, τον παπά, τον δάσκαλο, τον αγρονόμο και τις λοιπές εκφάνσεις της τοπικής εξουσίας. Αφού ο κόσμος του χωριού συγκεντρωνόταν, ο Κλάρας έβγαζε λόγο και κατόπιν, «οι χωριανοί ενδιαφέρονταν να ετοιμάσουν συσσίτιο για τους αντάρτες». Ακολούθως, η μέθοδος ξεδιπλωνόταν ανάλογα με τις ιδιαιτερότητες της τοπικής συγκυρίας. Όταν τον Ιούλη του 1942

έφτασε στην Κουκουβίστα, [ο Κλάρας] κατάσχεσε το σιτάρι της συγκέντρωσης κι όταν άκουσε ότι οι ληστοφυγόμενοι της περιοχής (...) λημέριζαν έξω από το χωριό, έστειλε και τους φώναξε. Τους εξήγησε άλλη μια φορά με τον δικό του τρόπο (...) για αντάρτικο και τους σκοπούς του, και τους κάλεσε να ενταχθούν σε αυτό. Ταυτόχρονα τους έδωσε να καταλάβουν, μιλώντας τους τώρα κι από θέση

δύναμης, ότι με τη συμμετοχή τους στον πόλεμο ενάντια στον κατακτητή θα συγχωρεθούν και αυτά που έχουν κάνει, διαφορετικά, αν εξακολουθήσουν την ίδια τακτική θα μας βρουν αντιμέτωπους. Κι όταν εκείνοι συμφώνησαν, τότε παρήγγειλε στον παπά κι ήρθε με τα άμφιά του στην πλατεία, κι αφού διάβασε πρώτα ο παπάς, μετά τους έβαλε στη σειρά και τους όρκισε εκεί, δημόσια, μπροστά σ' όλο το χωριό.¹⁴

Τα απομνημονεύματα και οι ιστορικές πραγματείες ενδιαφέρονται πολύ περισσότερο για το πατριωτικό περιεχόμενο των λόγων του Άρη, για την «δύναμη της ματιάς του», για τη φαινομενικά παράδοξη παρουσία του παπά που ευλογεί το αντάρτικο και πάει λέγοντας. Οι περιγραφές της μεθόδου των πρώτων ανταρτών από την άλλη, έχουν πολύ σημαντικότερα σημεία όπου μπορεί να σταθεί κανείς. Οι νέοι ένοπλοι δεν ήταν ληστές. Ο συνειδητός στρατηγικός τους στόχος ήταν η εξασφάλιση του μονοπωλίου της βίας στα βουνά. Επίσης καταλάβαιναν ότι ο δρόμος προς τον στρατηγικό τους στόχο περνούσε από την συμφιλίωση με τις υπάρχουσες δομές εξουσίας, από την εξαφάνιση των αντιπάλων και από τον έλεγχο του παραγόμενου πλούτου. Γι' αυτό και η πρώτη τους δουλειά ήταν να εξασφαλίσουν την δημόσια έγκριση της τοπικής εξουσίας· ο παπάς διέθετε τα καλύτερα συμβολικά εργαλεία γι' αυτήν τη δουλειά, με πρώτο την καμπάνα. Η δεύτερη να διαλύσουν ή να ενσωματώσουν όσο πιο δημόσια γινόταν τις ομάδες των ληστών, δίνοντας το μήνυμα της ύπαρξης μιας και μοναδικής οργανωμένης ένοπλης ισχύος. Η τρίτη να ανακαλύψουν και να «πάρουν υπό την προστασία τους» το σιτάρι της συγκέντρωσης σε κάθε χωριό, ακριβώς δηλαδή να δηλώσουν τα δικαιώματά τους επί του κοινωνικού υπερπροϊόντος, όπως κάνει το κράτος με τη φορολογία. Η τέταρτη να διαλύσουν οποιοδήποτε απομεινάρι της παλιάς αστυνομίας είχε ξεμείνει στα ορεινά χωριά. Η πέμπτη να εξοντώσουν τους «συνεργάτες», κόβοντας τους δεσμούς μεταξύ δυνάμεων κατοχής και ορεινής ενδοχώρας. Η έκτη να επιστρατεύσουν όποιον κάτοικο του χωριού είχε έφεση στην έξοδο στα βουνά.¹⁵

Με λίγα λόγια, η πολιτική καινοτομία που επέτρεψε στην ομάδα του Κλάρα να σπάσει τον φαύλο κύκλο του αντάρτικου, δηλαδή να επιβιώσει και να αρχίσει να πληθαίνει, δεν ήταν βέβαια η ανακάλυψη του πατριωτισμού και η ρητορική σύνδεση με τον «αγώνα του 1821». Ήταν η διαυγής αντίληψη της νέας υλικής κατάστασης που περιγράψαμε στα δύο προηγούμενα τεύχη και η προσαρμογή σε αυτή την νέα κατάσταση. Ο παραγόμενος πλούτος του 1941 είχε συγκεντρωθεί σύμφωνα με την υπάρχουσα ταξική διάρθρωση. Όμως αυτή η συγκέντρωση πλούτου δεν είχε καμιά κρατική εξουσία για να την επιβάλλει και να την διαφυλάξει. Συνεπώς έμενε έκθετη στα κατώτερα στρώματα που εν τω μεταξύ πέθαιναν από την πείνα στην κυριολεξία. Αποτέλεσμα ήταν η πολυδιάσπαση των εξουσιών, η οργάνωση ένοπλων ομάδων ανά χωριό και ανά βουνό, η πείνα που θέριζε και μαζί ο πόλεμος όλων εναντίον όλων που χαρακτήρισε τον Χειμώνα του 1941.

Η ομάδα του Κλάρα ξεκίνησε αμέσως μετά από εκείνον τον ανείπωτο Χειμώνα και κατάφερε να διεκδικήσει τη συμμετοχή της σε αυτή τη νέα κατάσταση, όχι ως ο αδυσώπητος εκθρόνος της, αλλά ως ο απαραίτητος ένοπλος ρυθμιστής της. Η κεντρική ιδέα ήταν ότι οι ιδιοκτήτες παραμένουν ιδιοκτήτες, αλλά το βίος τους φυλάσσεται από μια νέα ένοπλη εξουσία, από ένα νέο μονοπώλιο της βίας, που μπορεί να μην είναι ακόμη κρατικό, αλλά μπορεί να μετατραπεί σε τέτοιο. Αυτό το νέο μονοπώλιο επιβλήθηκε de facto σε σημεία όπου η κρατική εξουσία δεν είχε πρόσβαση και άρχισε να εξαγεί τα αντίστοιχα υλικά οφέλη.

Η πολιτική καινοτομία για την οποία μιλάμε δεν ήταν αποκλειστικότητα της ομάδας του Κλάρα. Ο Λάζαρος Αρσενίου στο *Η Θεσσαλία στην Αντίσταση*, περιγράφει την «Πρώτη Συνδιάσκεψη Ανταρτών Θεσσαλίας» που έγινε στις 25 Αυγούστου του 1942 στην Πατωμένη Καλλιπεύκης. Οι αποφάσεις εκεί δεν διέφεραν καθόλου από τα όσα περιγράψαμε παραπάνω:

- Οι ομάδες θα αρχίσουν να κάνουν εμφανίσεις στα χωριά. Να εξυψωθεί με αυτές το ηθικό του λαού και κατόπιν να αρχίσει η ένοπλη δράση.
- Σε κάθε χωριό να συγκροτηθεί Επιτροπή Προστασίας Ανταρτών (ΕΠΑ) από πατριώτες, ανεξάρτητα από φρονήματα, με αποστολή να συγκεντρώνουν τρόφιμα, ρούχα, χρήματα και άλλα είδη. Να αναθέτουν με σειρά σε γυναίκες να πλένουν ρούχα ανταρτών, να τα μπαλώνουν, να ζυμώνουν ή να αναλαμβάνουν άλλες υπηρεσίες που στον στρατό εκτελεί ειδική μονάδα (...)

Ο Αρσενίου του 1965 αποδεικνύει ότι έχει συνειδητοποιήσει την αξία της νέας στρατηγικής, εμφανίζοντας ακόμη και τον τελευταίο αντάρτη της ομάδας Νιγρίτας να συμφωνεί: «Είμαι ο μόνος που έζησε απ' όσους βγήκαμε στο βουνό το 1941. Δεν μπορέσαμε να κρατηθούμε, γιατί αναλάβαμε δράση χωρίς να κάνουμε αυτό που κάνετε στη Θεσσαλία. Δεν δημιουργήσαμε, δηλαδή, πρώτα οργανώσεις στα χωριά και έπειτα αντάρτικο».¹ Οι «οργανώσεις στα χωριά» ήταν βέβαια μια ελαστική έννοια. Φτιάχνονταν καθώς οι νέες ομάδες ένοπλων απεδείκνυαν εμπράκτως ότι είναι λειτουργικές στην διατήρηση της τάξης και την προστασία της ιδιοκτησίας. Παρότι στην πρώτη τους «συνδιάσκεψη» είχαν αποφασίσει να μην ενοχλούν τις δυνάμεις κατοχής, οι αντάρτες των βουνών της Θεσσαλίας αναγκάστηκαν να συγκρουστούν με τον ιταλικό στρατό μόλις λίγες μέρες έπειτα. Το διακύβευμα ήταν είκοσι τόνοι τρόφιμα που είχαν μαζέψει οι Ιταλοί από το Λιβάδι, ένα πλούσιο χωριό του Ολύμπου κατοικημένο από «3.000 βλαχόφωνους, 50.000 γιδοπρόβατα και εκατοντάδες αγελάδες». Οι κάτοικοι του Λιβαδιού φώναξαν τους αντάρτες για προστασία, οι αντάρτες ανταποκρίθηκαν και αμέσως ανακάλυ-

Κλαρίτες

Η ομάδα που έλαβε δημοσίως τις ευλογίες του παπά της Κουκουβίστας ήταν η ομάδα του Δήμου Καραλίβανου. Η ομάδα φαίνεται στην άνω φωτογραφία με τον Καραλίβανο στη μέση. Ο Καραλίβανος είχε πάρει το παρατσούκλι «Φτεροδήμος» από την άνεση με την οποία «πατούσε το λιθάρι», δηλαδή κυκλοφορούσε εκεί όπου δεν υπήρχαν δρόμοι.

Όπως διαβάζουμε στα αριστερά blog του διαδικτύου, ο Καραλίβανος «δεν ήταν αυτό που λέμε αγνός αγωνιστής, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά την προ της αντίστασης ζωή του». Η συγκεκριμένη διατύπωση εννοεί ότι ο Καραλίβανος ήταν ληστής του κοινού ποινικού δικαίου· απ' ό,τι λέγεται μάλιστα, κάποιους μήνες πριν την ένταξή του στον ηρωικό απελευθερωτικό αγώνα, είχε χρησιμοποιήσει τη σύγχυση που επικράτησε μετά τη γερμανική εισβολή για να το σκάσει από τη φυλακή και να ανασυστήσει την ομάδα του. Το θέαμα αυτής της πασίγνωστης και τρομερής φιγούρας που λαμβάνει άφεση αμαρτιών από τον παπά στην πλατεία του χωριού, ήταν εξόχως συμβολικό. Η νέα ένοπλη εξουσία ήταν πρωτοφανής (ο Καραλίβανος εξημερωμένος), θα διαφύλασσε την υπάρχουσα κατάσταση των πραγμάτων (ο παπάς), ήταν ταυτόχρονα συντηρητική και επαναστατική.

Ας σημειωθεί επίσης ότι άνθρωποι σαν τον Καραλίβανο αντιλαμβάνονταν και οι ίδιοι πολύ καλά την αξία των συμβολισμών όταν πρόκειται για την άσκηση εξουσίας. Προσέξτε την επιμελή διακόσμηση με φυλαχτά από χρυσές λίρες και πληθώρα δαχτυλιδιών στην κάτω φωτογραφία.

Τελικά ο Καραλίβανος αρνήθηκε να παραδώσει τα όπλα με τη συμφωνία της Βάρκιζας, ξαναβγήκε στο βουνό ως ληστής και σκοτώθηκε σε σύγκρουση με απόσπασμα της χωροφυλακής. Λέγεται ότι όταν του τελείωσαν οι σφαίρες προτίμησε να πάρει έναν μπάτσο αγκαλιά και να πέσει σε ένα γκρεμό από το να συλληφθεί. Μια ιστορία ενδεικτική, αν όχι του ίδιου του ανθρώπου, τουλάχιστον της φήμης που τον συνόδευε ως το τέλος.

ψαν ότι από είκοσι έγιναν εκατόν πενήντα με την προσθήκη ενόπλων από το Λιβάδι. Τελικά, παρά τις προσπάθειες ωραιοποίησης του Αρσενίου, αυτή η συμμαχία ανταρτών και χωρικών δεν κατόρθωσε να προστατεύσει τον πλούτο του Λιβαδιού, αλλά οι Ιταλοί αναγκάστηκαν να επιστρατεύσουν ολόκληρο τάγμα, μια επιχείρηση συνολικά ασύμφορη.¹⁷

Όλες ανεξαιρέτως οι αριστερές μαρτυρίες της δεκαετίας του '40 προσπαθούν να πείσουν ότι η πολιτική καινοτομία του 1942 ήταν αποτέλεσμα σοφής καθοδήγησης, ή ατομικής διορατικότητας. Όμως τα ίδια τα λόγια τους αποδεικνύουν το αντίθετο. Η ταξική συμμαχία που προέκυψε το Καλοκαίρι του 1942, δεν προερχόταν από κάποιους στρατηγικούς εγκεφάλους, είτε του κόμματος, είτε της στρατιωτικής θεωρίας. Στήθηκε εκ των πραγμάτων, χειροτεχνικά, βήμα το βήμα, με είκοσι αντάρτες που όταν «κάνουν το σωστό» γίνονται διακόσιοι, ήταν ο τρόπος ατομικής και κοινωνικής επιβίωσης που παρήχθη από την υλική κατάσταση της ελληνικής επαρχίας όπως είχε διαμορφωθεί μετά τον Χειμώνα του 1941. Γι' αυτό και ήταν σοφή με τον τρόπο της, συνεπώς εξαιρετικά σταθερή. Τα ανώτερα στρώματα της ορεινής ταξικής διαστρωμάτωσης στήριζαν με σχετική προθυμία τους ένοπλους, από τη μια γιατί διέθεταν τα μέσα (το υπερπροϊόν της αγροτικής παραγωγής που είχε συγκεντρωθεί με τους τρόπους που περιγράψαμε στα προηγούμενα) και από την άλλη γιατί οι ένοπλοι προστατεύαν την ιδιοκτησία τους και ξανάφερναν μια βιώσιμη ταξική ισορροπία σε περιοχές όπου η προηγούμενη ισορροπία είχε διαρραγεί ανεπανόρθωτα. Τα κατώτερα στρώματα της ορεινής ταξικής διαστρωμάτωσης από την άλλη, ανακάλυπταν μια νέα διέξοδο επιβίωσης: όχι πια κυνηγημένοι στα βουνά, όχι νεκροί από την πείνα, όχι ζητιάνοι, αλλά «αγωνιστές του απελευθερωτικού αγώνα», ένοπλοι και ενίοτε ικανοί να στρέψουν τα όπλα τους προς τους στόχους του μίσους τους. Στα παρακάτω, θα μιλήσουμε όσο μπορούμε και ξέρουμε γι' αυτούς τους τελευταίους.

γ. Ένας στρατός των πληβείων που δεν ανήκε στους πληβείους

Η ταξική θέση των μελών του αντάρτικου και η επίδραση αυτής της θέσης στη δράση τους, είναι μια από τις πιο παραμελημένες πλευρές της ιστορίας της Κατοχής. Όπως είδαμε στην πρώτη ενότητα, η ιστορία της Κατοχής γράφτηκε έχοντας κατά νου πάντοτε συγκεκριμένους πολιτικούς υπολογισμούς, τέτοιους που η περιγραφή όψεων του ταξικού πολέμου πολύ απλά δεν χωρούσε. Οπότε, όταν μιλάμε για τη μάζα του «αντάρτικου», βρισκόμαστε αντιμετώπι με ένα μεγάλο μυστήριο. Στις πηγές, αντίθετα με τους λαλίστατους και πολυτραγουδισμένους ηγέτες τους, «οι αντάρτες» περιγράφονται ως πλήθος και ως εξοπλισμός, ποτέ όμως ως ταξική θέση και ως υλικά συμφέροντα. Αυτοί οι εκατοντάδες και μετέπειτα χιλιάδες, είναι στερεότυπα «χωρικοί», «λεβέντες», «ήρωες» και ταυτόχρονα μόνιμα αόρατοι, μόνιμα προορισμένοι να μένουν στη σκιά των ηγετών τους. Δεν έχουν δικούς τους λογαριασμούς και δικούς τους στόχους, δεν έχουν άλλη δουλειά κι άλλο καημό απ' το να υπηρετούν τον πατριωτικό απελευθερωτικό αγώνα. Όσο όμως και αν η βιβλιογραφία σιωπά, η λογική φωνάζει: ποιος είναι αυτός που καταλήγει ένοπλος στα βουνά; Ποια είναι η ταξική του θέση; Πώς επέδρασε αυτή η ταξική θέση στη δράση των ένοπλων ομάδων ειδικά στη συγκυρία της ακρότατης ταξικής πόλωσης του 1942; Σιωπή εδώ· αλλά όχι απόλυτη. Καμιά φορά, για τους δικούς τους λόγους, ορισμένοι από αυτούς τους αόρατους θυμούνται την εποχή ξεχνώντας να συμπεριλάβουν τον ακλόνητο πατριωτισμό τους. Για παράδειγμα ο [χωρίς όνομα στην πηγή] Γκαλιμάνης, μέλος του ΕΑΜ Αγίας Τριάδας Ευρυτανίας, περιγράφει την συμμετοχή του ως εξής:

Ήμουν τόσο φτωχός ώστε δεν μπορούσα να εξασφαλίσω στην οικογένειά μου ούτε ένα κομμάτι ψωμί ή ένα ζευγάρι παπούτσια. Η πείνα ήταν ο μόνιμος φίλος μου, δεν με εγκατέλειπε ούτε για μια στιγμή και συμμετείχε σ' όλα όσα έκανα. Αποφάσισα να προσχωρήσω στην αντίσταση μετά το θάνατο του αδελφού μου και όταν μου είπαν ότι το ΕΑΜ ήταν η μόνη λύση για την άθλια οικονομική μας κατάσταση.¹⁸

Κατά τη γνώμη μας, δεν πρέπει να έχουμε την παραμικρή αμφιβολία ότι οι ένοπλες ομάδες που αργότερα ενώθηκαν υπό μία στρατιωτική διοίκηση για να αποτελέσουν τον ΕΛΑΣ, έφεραν ανεξίτηλα τα σημάδια της χαμηλής ταξικής θέσης των μελών τους. Η ανακάλυψη αυτών των αόρατων, η ανάδειξή τους, είναι έργο για το μέλλον. Και είναι έργο δύσκολο. Πρέπει κανείς να ψάξει εξονυχιστικά για να βρει περιγραφές αντάρτικων σωμάτων όπως η παρακάτω, διά χειρός της παλιάς γνωστής μας Γιόνας Μικέ Παϊδούση, κόρης γιατρού, γυναίκας γιατρού και μέλους του ΕΑΜ Αργολίδος:

[απέναντι στους νέους αντάρτες που εμφανίστηκαν στο χωριό] δεν υπήρχε εκείνος ο ενθουσιασμός και η εμπιστοσύνη που είχαν εμπνεύσει οι αντάρτες του Πάρωννα με την τέλεια εμφάνιση και την άμεμπτη συμπεριφορά τους. (...) Βλέπετε, από τον Πάρωννα μας είχαν έρθει δάσκαλοι, φοιτητές και δημόσιοι υπάλληλοι

Παπάδες

Τελικά η υπόθεση που ξεκίνησε από τον παπά του χωριού, έφτασε να επικυρώνεται έως και από μητροπολίτη. Εδώ ο μητροπολίτης Κοζάνης Ιωακείμ δέχεται τιμητικό χαιρετισμό από απόσπασμα του ΕΛΑΣ κάπου στα 1943.

Μεταφορές

Μεταφορά εφοδίων από χωριό της Ευρυτανίας προς τους αντάρτες. Η εργασία για την ύπαρξη του αντάρτικου ήταν πολύ περισσότερη και πολύ λιγότερο ηρωική απ' ό,τι συνηθίζουμε να πιστεύουμε.

Οι πρωτεργάτες

Εντάξει, τα μεμονωμένα πρόσωπα δεν έχουν τη σημασία που τους αποδίδεται, ο ηρωισμός και ο πατριωτισμός είναι παραμύθια για μικρά παιδιά, οι αριστεροί μας κοροϊδεύουν εβδομήντα χρόνια τώρα, το θέμα είναι πάντα η ιστορία, ο ταξικός πόλεμος και οι υλικές συνθήκες...

Αλλά τι διάολο· και λίγη ανταρτολαγνεία δεν βλέπτε! Οι δύο μουσάτοι που πλαισιώνουν τον κύριο με τη μαγκούρα από τα αριστερά προς τα δεξιά της φωτογραφίας είναι ο Νικηφόρος και ο Διαμαντής, από τους πρώτους αντάρτες της «8ης ομάδας Παρνασσίδος». Τώρα έχουν ξεπεράσει τον «φαύλο κύκλο του αντάρτικου» και κάνουν παρέα με τον εξαιρετικά καλοντυμένο Θ. Καμάρα, «τομεακό του ΕΑΜ Γραβιάς» [Χατζής, 383].

[ενώ οι καινούριοι] είσαν όλοι τους, πέρα από ελάχιστες εξαιρέσεις, παιδιά από τα φτωχοχώρια της Κορινθίας, δουλευτάδες της γης και του κοπαδιού, σχεδόν αγράμματοι και σχεδόν ακοινωνήτοι, που η μικρή θητεία τους στο αντάρτικο δεν τους είχε επιτρέψει να μπουν στο πνεύμα. (...) Με τον [καπετάνιο τους] Ντόμπρο συνεννοούμασταν πολύ καλά. Έμαθα πως ήταν ανώτερος τραπεζικός υπάλληλος στο Άργος.¹⁹

Η Γιόνα Παϊδούση δεν διακρίνει την ειρωνία όταν περιγράφει κάποιους που πριν τον πόλεμο βρίσκονταν υπό τη δυναστεία των τραπεζών και μετά τον πόλεμο βρίσκονται ένοπλοι υπό την ηγεσία των υπαλλήλων των τραπεζών, των υπευθύνων της συγκέντρωσης, των αξιωματικών του στρατού που τους έστειλαν στο θάνατο στη Νότιο Αλβανία και τη Μακεδονία. Τα ενδιαφέροντα της Γιόνας Παϊδούση είναι στο βάθος τους απλά: στο πρόσωπο του καπετάν Ντόμπρου βλέπει την τάξη της και αναγαλλιάζει η καρδιά της· κι άσε τους άντρες του να θολώσουν στο φόντο. Ταυτόχρονα όμως, η Γιόνα Παϊδούση μάς επιδεικνύει τους λόγους για τους οποίους αυτοί οι άορατοι έμειναν άορατοι. Πολύ απλά, οι ηγέτες τους δεν θέλουν και δεν συμφέρει να παραδεχτούν την ύπαρξή τους. Είναι πολύ βρώμικοι ετούτοι εδώ, πολύ ντροπιαστικοί, πολύ υλικοί, είναι φτιαγμένοι από λάσπη κι αίματα και ειρωνίες της ιστορίας, συνεπώς πολύ δύσκολο να χωρέσουν στην πατριωτική αφήγηση. Πώς να το πει κανείς; Δεν έχουν μπει στο πνεύμα.

Κι όμως, ακόμη κι έτσι, ακόμη και με τις σκληρές προσπάθειες της Γιόνας να θαμπώνουν την εικόνα, ο ΕΛΑΣ διακρίνεται αμυδρά ως στρατός των πληβείων, του οποίου η πολιτική ηγεμονία και οι διακρυγμένοι σκοποί δεν ανήκαν στους πληβείους. Από την άλλη βέβαια, δεν πρόκειται για έναν στρατό με την αστική έννοια του όρου. Η πειθαρχία του δεν εξασφαλιζόταν από την απειλή της κρατικής βίας, αλλά από μια βραχυπρόθεσμη συμφωνία συνύπαρξης ανώτερων και κατώτερων τάξεων. Παρά τις περί του αντιθέτου προσπάθειες, οι λειτουργίες του δεν προσδιορίζονταν αποκλειστικά από κάποια κρατική εξουσία. Πολλές φορές ακολουθούσαν τοπικές ανάγκες και λογαριασμούς. Τα μέλη του είχαν λόγο για τις πράξεις του, μνήμη των προηγούμενων ετών, ήταν φορείς ταξικού μίσους και πολλές φορές στάθηκαν ικανοί να το επιδείξουν.

Αναμφίβολα όλοι αυτοί, άνθρωποι, ιστορίες, ταξικά συμφέροντα και μίσος, μένουν πεισματικά άορατοι. Εξίσου σίγουρα όμως, η ανακάλυψή τους θα οδηγήσει σε μια εικόνα της Κατοχής και του Εμφυλίου που θα είναι εντελώς διαφορετική από εκείνη που μας έχουν μάθει οι αριστερές πατριωτικές αφηγήσεις. Ο Τάσος Κωστόπουλος είναι ένας από τους ελάχιστους που έχουν να επιδείξουν κάποια σχετική προσπάθεια. Ασχολήθηκε με το αντάρτικο στην περιοχή της Φλώρινας και ανακάλυψε ότι εκεί, οι ένοπλοι σλαβομακεδόνες αντάρτες που σχημάτισαν την «πρώτη ανταρτοομάδα του ΚΚΕ» ήδη από το Φθινόπωρο του 1941, ανέλαβαν για πρώτη τους δουλειά να σκοτώσουν τον Λάκη Νταϊλάκη, Έλληνα τσιφλικά, τοποτηρητή του ελληνικού κράτους στην περιοχή κατά τον μεσοπόλεμο, διάσημο εκμεταλλευτή, βασανιστή και φονιά της σλαβομακεδονικής μειονότητας. Το ίδιο τέλος βρήκε το 1942 ο αδερφός του προηγούμενου, Γιάννης Νταϊλάκης, ως συνεργάτης των Ιταλικών αποσπασμάτων. Το 1943 ήταν η σειρά του άλλου διάσημου μεσοπολεμικού Έλληνα οπλαρχηγού, γαιοκτήμονα και πολιτευόμενου της περιοχής, του καπετάν Στέφου.²⁰

Πώς και αυτή η πρώιμη ανταρτοομάδα του 1941 δεν αναφέρεται από την ιστοριογραφία της Κατοχής μαζί με τους ηρωικούς πρωτοπόρους της Νιγρίτας και του Κιλκίς; Πώς και τα θύματα ετούτων των αλλόγλωσσων αναφέρονται αποκλειστικά ως συνεργάτες των Ιταλών και όχι ως αυτό που ήταν, δηλαδή ταξικοί δυνάστες και πράκτορες του ελληνικού κράτους επί δεκαετίες; Είναι όντως δύσκολα ορατοί αυτοί οι αντάρτες· γιατί η ταξική θέση τους, η «παράξενη» γλώσσα που μιλούσαν, οι ελάχιστα πατριωτικοί στόχοι τους, η εκδικητικότητα τους, όλα τους βρωμοκοπάνε ταξικό μίσος. Κι όμως νάτοι: χωρικοί από τα κατώτερα στρώματα της κοινωνικής διαστρωμάτωσης που οργανώνονται ένοπλοι για να σκοτώσουν τους παλιούς τους δυνάστες. Δεν χωράνε σε καμιά από τις αφηγήσεις που φτιάχτηκαν από την ελληνική κοινωνία στα χρόνια που ακολούθησαν.

Κακώς. Είναι γι' αυτό που οι αφηγήσεις μας δεν βγάζουν νόημα. Είναι γι' αυτό που οι «ακατανόητες αμφιταλαντεύσεις στην τακτική» της αντίστασης παραμένουν έως σήμερα ακατανόητες, παρότι ο Νίκος Σβορώνος τις έχει περιλάβει από το 1979 μεταξύ των «κύριων προβλημάτων της ελληνικής ιστορίας».²¹ Κι όμως, εξηγούνται αυτές οι περίφημες «αμφιταλαντεύσεις». Γιατί το ΕΑΜ και ο ΕΛΑΣ ήταν τα προϊόντα μιας ταξικής συμμαχίας σε περίοδο οξυτάτου ταξικού πολέμου. Γιατί η σύνθεση του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ περιλάμβανε δύο τάξεις που συνεργάζονταν ενώ ταυτόχρονα τα συμφέροντα, οι πρακτικές τους και τελικά οι στρατηγικοί στόχοι τους, όσο προχωρούσε η Κατοχή, τόσο απέκλιναν. Είναι λόγω αυτής της διπλής φύσης του ΕΛΑΣ που οι πράξεις του, αντίθετα απ' ό,τι προέβλεπε η αρχική μέθοδος που εφευρέθηκε στα βουνά των νοτιών Βαλκανίων το Καλοκαίρι του 1942, τελικά δεν οδήγησαν ως μονόδρομος στη δημιουργία ενός συντεταγμένου εναλλακτικού κράτους. Αλλά σε κάτι που για δύο ολόκληρα χρόνια κυμαίνονταν θεαματικά μεταξύ γενικευμένης ένοπλης εργατικής εξέγερσης και κρατικής εξουσίας.

Αυτή η διπλή φύση της «αντίστασης» είναι θέμα σημαντικό, τόσο σημαντικό που τελικά καθόρισε ολόκληρη την μετέπειτα ιστορία του ελληνικού κράτους. Στο επόμενο τεύχος θα στραφούμε στην πολιτική έκφραση της ταξικής συμμαχίας που έλαβε χώρα στα βουνά των νοτιών Βαλκανίων από το 1941 έως το 1942.

Σημειώσεις

1. Οι Γιώργος Σιάντος και Γιάννης Ιωαννίδης ήταν οι άνθρωποι που βρίσκονταν στην ηγεσία του ΚΚΕ κατά τη διάρκεια της Κατοχής και μέχρι τη συμφωνία της Βάρκιζας και την επάνοδο του Νίκου Ζαχαριάδη.
2. Θανάσης Χατζής, *Η Νικηφόρα Επανάσταση που Χάθηκε: Εθνικοαπελευθερωτικός Αγώνας 41 - 45*, 4 τόμοι, Δωρικός, 1983, Α' έκδοση 1961.
3. Dominique Eudes, *Οι Καπετάνιοι: Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος, 1943 - 1949*, Εξάντας, 1975, Α (γαλλ.) εκδ., 1970.
4. Από τις νηπιότερες σχετικές περιπτώσεις, Θανάσης Χατζής, *Η Νικηφόρα Επανάσταση που Χάθηκε*, όπ. πριν.
5. Σχετικά μπορεί να δει κανείς την εισαγωγή του τόμου Σπουδές στο Γαλανόμαυρο, *Ο Ελληνικός Φασισμός στον Μεσοπόλεμο*, Antifa Scripta, 2013.
6. Ένα καλό και σχετικά πρώιμο παράδειγμα είναι το «βιβλίο αναφοράς» για την περίοδο 1941 - 44: Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα: Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης, 1941 - 1944*, 2 τόμοι, Παπαζήσης, 1989.
7. Δες για παράδειγμα Διονύσης Χαριτόπουλος, *Άρης ο Αρχηγός των Ατάκτων: Ιστορική Βιογραφία*, Εξάντας, 1997. Αυτό το best seller των ύστερων '90s, εκτός από διασκεδαστική υπόμνηση της εποχής που γράφτηκε, είναι και εξαιρετικά χρήσιμο. Από τη μια γιατί δείχνει πόσο διαδεδομένες και πιασάρικες παρέμεναν οι αντιλήψεις του Eudes στα τέλη του εικοστού αιώνα και από την άλλη γιατί κατορθώνει να ανασύρει όλα τα σχετικά στερεότυπα από την πρώτη βιβλιογραφία της Κατοχής και να τα παραθέσει σε ένα βολικό πακέτο για λαϊκή κατανάλωση, οπότε όποιος θέλει να τα δει συγκεντρωμένα όλα μαζί δεν είναι ανάγκη να ανατρέξει σε πενήντα διαφορετικά βιβλία. Για τη μοναδική γνώμη επιστήμονα ιστορικού που ξεφεύγει από τη γενική νόρμα των '80s, αλλά τελικά το μετανιώνει, Γιώργος Μαργαρίτης, *Από την Ήττα στην Εξέγερση: Ελλάδα Άνοιξη 1941 - Φθινόπωρο 1942*, Ο Πολίτης, 1991. Ο νεαρός Μαργαρίτης ουδέποτε έφτασε στην περίοδο όπου εντοπίζονται τα «λάθη» και ο κατοχικός εμφύλιος. Ακολουθώντας όμως ιδέες του Άγγελου Ελεφάντη, αφιγήθηκε μια εκδοχή υλιστικής ιστορίας της Κατοχής ασχολούμενος με μια περίοδο (1941 - 42) για την οποία ουδέποτε ενδιαφέρθηκε η αριστερή ιστοριογραφία, παρ' ότου για να απαριθμήσει τα πτώματα του κατοχικού λιμού. Κάποια από όσα λέμε εδώ, έχουν την αφετηρία τους σε εκείνη την παλιά δουλειά που αγνοήθηκε επιδεικτικά και σταδιακά εγκαταλείφθηκε και από τον ίδιο τον συγγραφέα της. Σχετικά δες «Μισοθεωρητικό Ιντερλούδιο» στο Σπουδές στο Γαλανόμαυρο, *Ο Ελληνικός Φασισμός...*, όπ. πριν.
8. Υποτίθεται ότι, τόσο η δημιουργία εκείνων των πρώτων ομάδων, όσο και η εξέγερση στη Δράμα έλαβαν χώρα με εντολή του «Μακεδονικού Γραφείου» του ΚΚΕ. Αφού το ίδιο το ΚΚΕ ήταν σχεδόν ολόκληρο στη φυλακή, το «Μακεδονικό Γραφείο» προφανώς δρούσε αυτόνομα.
9. Πρόκειται για το βιβλίο που έχουμε χρησιμοποιήσει πολλές φορές μέχρι τώρα: Δημητρίου Δημήτρης (Νικηφόρος), *Αντάρτες στα Βουνά της Ρούμελης (Χρονικό 1940 - 44)*, χωρίς εκδότη, 1965. Επίσης για το Χουλιάρας Γιώργος (Περικλής), *Ο δρόμος είναι άσματος...: ΕΛΑΣ, Δημοκρατικός Στρατός, Πολωνία, 1941 - 1958*, Οϊωνός, 2006.
10. Για λόγους παραπλάνησης, η ομάδα λεγόταν «8η» ενώ στην πραγματικότητα ήταν η μοναδική.
11. Νικηφόρος, *Αντάρτες...*, όπως πριν, σελ. 279.
12. Δες Σπουδές στο Γαλανόμαυρο, *Ο Ελληνικός Φασισμός...*, όπως πριν, ειδικά τα κεφάλαια 1 και 2.
13. Σχετικά μπορεί να δει κανείς το *Καπετάν Λευτεριάς, Από την Κοζαράη στα Βουνά της Ρούμελης*, Θυμέλη, 1999.
14. Γιώργος Χουλιάρας, *Ο δρόμος είναι άσματος...*, όπ. πριν, σ. 157.
15. Δεν υπάρχει βιβλίο σχετικό με την Κατοχή που να μην αναφέρεται σε αυτά τα έξι σημεία. Φυσικά δίκως να τους αποδίδει τη σημασία που τους αποδίδουμε εδώ. Εξαιρέσει και πάλι το Γιώργος Μαργαρίτης, *Από την Ήττα στην Εξέγερση...*, όπως πριν.
16. Αρσενίου Λάζαρος, *Η Θεσσαλία στην Αντίσταση: Επικοί Αγώνες του Θεσσαλικού Λαού με Σύνθημα «Λευτεριά ή Θάνατος»*, Α' Έκδοση 1965, σ. 115.
17. Στο ίδιο, σελ. 161 - 70.
18. Απόσπασμα από σύνεντευξη· παρτίθεται στο Γιάννης Σακκάς, «Ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Ευρυτανία» στο Mark Mazower (επ.), *Μετά τον Πόλεμο: Η Ανασυγκρότηση της Οικογένειας του Έθνους και του Κράτους στην Ελλάδα, 1943 - 1960*, Αλεξάνδρεια, 2003 (Α' έκδοση Princeton University Press, 2000).
19. Γιόνα Μικέ Παϊδούση, *Κόκκινος Επιτάφιος*, Βιβλιόραμα, 2008, σ. 67-8.
20. Τάσος Κωστόπουλος, «Η Μακεδονία κάτω από το Ζυγό της Ελληνικής Κεφαλοκρατίας»: Ένα Ρεπορτάζ του Ριζοσπάστη στις Σλαβόφωνες Περιοχές», *Αρχειοτάξιο* #11, Ιούνιος 2009, σελ. 6 - 36.
21. Σβορώνος Νίκος, «Τα Κύρια Προβλήματα της Περιόδου 1940 - 1950 στην Ελληνική Ιστορία» στο Σβορώνος Νίκος κ.α. (επ.), *Η Ελλάδα του 1940 - 1950: Ένα Έθνος σε Κρίση*, Θεμέλιο, 1984. (Α' αγγλ. έκδ., 1981), σελ. 37.